

Зорица ВИТИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ХАГИОГРАФСКА ТРАДИЦИЈА У ТЕОДОСИЈЕВОМ *ЖИТИЈУ СВЕТОГ ПЕТРА КОРИШКОГ*

На основу дуготрајног и разноврсног научног интересовања, бројних и темељних изучавања, могло би се помислити да је Теодосијев животопис пустиножитеља из околине Призрена, светог Петра Коришког (друга половина XII века), осветљен и проучен са готово свих аспеката.¹ Специфичности овог житија, по много чему јединственог у старој српској књижевности, побуђивале су различите анализе и интерпретације,² а нарочита пажња је, између осталог, посвећивана његовој необичној композицији, која само донекле прати утврђену схему византијске и словенске хагиографије.³

Структура *Житија светог Петра Коришког* условљена је давно утврђеним принципима грађења анахоретских житија, те његова композиција прати основну схему овог типа хагиографије. То се нарочито односи на

¹ Српскословенски изворник први је издао Стојан Новаковић 1871. године (Гласник СУД, XXIX, 308–346), а у новије време сачињена су још два издања: Т. Јовановић, *Житије светог Петра Коришког*, Књижевна историја, XII, 48, 1980, 635–681; И. Шпадијер, *Свети Петар Коришки у старој српској књижевности*, Београд 2014, 301–353. Превод Димитрија Богдановића, *Житије и подвизи светога и преподобнога оца нашега Петра у Коришкој гори испосника*, објављен је у Летопису Матице српске 1970. године (књ. 406, свети 1, 383–422).

² Најисцрпнији преглед литературе о овом испоснику и свим делима њему посвећеним доноси Ирена Шпадијер, *нав. дело*, 227–244.

³ Композиционе особености житија јужнословенских пустињака уочио је још Првош Сланкаменац, *Легенде о јужнословенским анахоретима*, Гласник Скопског научног друштва, I, 1–2, 1926, 215–233. О композицији *Житија светог Петра Коришког* в. И. Шпадиер, *Об одном сербском анахоретском житии и особенностях его композиции*. Библистика. Славистика. Русистика, К 70-летию заведующего кафедрой библистики профессора Анатолия Алексеевича Алексева, Санкт-Петербург, 2011, 370–383.

почетне мотиве везане за детињство, младост и постепено удаљавање будућег аскете од света. У тим сегментима пресудни су утицаји традиције „отаца пустиње”, посебно *Житија светог Антонија*,⁴ оличени у идентичним библијским цитатима који младог подвижника побуђују на потпуно одрицање, те у истим фазама почетног подвига.⁵ Иако је поступност карактеристична и за искушења светог Антонија, у градацијском представљању демонских насртаја, који чине средишњи, најузбудљивији део Петровог житија, Теодосије се, по свему судећи, ипак више ослањао на атонску,⁶ могуће и на балканску еремитску традицију.⁷

Утицај најстарије ананоретске традиције

Житије светог Антонија Великог (ВА), дело светог Атанасија Александријског, припада самим почецима хришћанске житијне литературе монашко-аскетског типа. Настало убрзо по смрти светог Антонија (†356, помен 17. јануара), ово је житије за неколико деценија постало познато у читавом хришћанском свету, те је у знатној мери обликовало схватање самог подвижништва, али и утицало на сву потоњу монашку књижевност.

Његови се утицаји уочавају већ у кратком Јеронимовом *Житију светог Павла Тивејског* (писаном око 374), у Сулпицијевом *Житију светог Мартина* (пре 400), као и у савременом *Житију светог Пахомија*. И доцније су се писци често обраћали овом делу, тражећи у њему морално-аскетски, али и литерарни узор: Паладије Јелинопољски користи га за идеализоване слике аскезе у *Лавсаику*; Кирил Скитополски вишеструко се њиме инспирише у својим житијима палестинских монаха; Јоасафова искушења у пустињи у *Житију Варлаама и Јоасафа* дата су по моделу ђавољих кушања светог Антонија, понегде са читавим реченицама преузетим из ВА.⁸

⁴ Најновије издање грчког текста: Athanase d’Alexandrie, *Vie d’Antoine*, Introduction, texte critique, traduction, notes et index par G. J. M. Bartelink, Sources chrétiennes, vol. 400, Paris, 1994. Превод на српски језик: Атанасије Александријски, *Житије светог Антонија*, превод, предговор и коментари Д. Дојчиновић, Бања Лука, 2014.

⁵ О постепеном удаљавању аскете и о утицајима *Житија светог Антонија* уп. З. Витић-Недељковић, *Демонска искушења у Теодосијевом „Житију светог Петра Коришког”*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 28/1, 1999, 143–153; И. Шпадиер, *Об одном сербском ананоретском житији*, 377–378.

⁶ З. Витић, *Атонски узор Теодосијевих житија*, Српска славистика: колективна монографија. Том 2, Књижевност, култура, фолклор. Питања славистике, Радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта, Београд, 2018, 67–75.

⁷ И. Шпадијер, *Јужнословенски пустињаци X–XIII века у најстаријој литерарној традицији*, Старобугарска литература 47, 2013, 108–120.

⁸ Место из *Житија Варлаама и Јоасафа*, где се свети Антоније и експлицитно помиње, готово је у потпуности преузето из ВА 5,1–3: „мрзитељ добра” истим искушавајућим ми-

Током многовековног трајања житијне литературе овај образац никада није напуштан. Тако се и писци словенских пустињачких житија одлучују за идентична решења, нарочито у уводним деловима, када представљају рану унутарњу склоност будућег анахорете ка искорачењу из овога света. Најуочљивији такав елемент јесте оно што се може назвати одласком у три фазе. Као непосредни повод за Антонијев одлазак свети Атанасије наводи читање Јеванђеља у цркви и Антонијеву реакцију на стих *Mt* 19,21: „ако хоћеш савршен да будеш, иди продај све што имаш и подај сиромасима, и имаћеш благо на небу”. У словенским аскетским житијима овај мотив има директан одраз. И свети Прохор Пчињски, и свети Теодосије Печерски,⁹ па и свети Петар Коришки¹⁰ налазе одлучујући подстицај у сасвим одређеном јеванђељском стиху, *Mt* 10,37: „који љуби оца или матер већма него мене, није мене достојан”. Након првог, пресудног корака, Антоније се покрај свог родног села учи подвигу од једнога старца монаха (3); потом, још увек недалеко од села, проналази пуст гроб у који се затвара, и ту први пут доживљава демонске насртаје (8). Друга фаза отшелништва почиње преласком Нила, када се Антоније настањује у рушевинама римске тврђаве (12). Најзад, врхунац аскезе Антоније достиже у још већој осами, у арапској пустињи, близу Црвеног мора (50), на месту које свети Атанасије назива „унутрашњом гором” (τὸ ἐνδὸν ὄρος); овај помало тајанствени израз упадљиво је преузет у словенско *Житије светог Прохора Пчињског*,¹¹ очито не као опис предела већ као технички термин за место најстрожег подвига. Три фазе одласка у Теодосијевом *Житију светог Петра Коришког* евидентно одговарају прототипу. Замонашен у цркви светог Петра крај родног Уњемира, Петар Коришки проводи извесно време надомак цркве у Алтину, и напослетку одлази у коришку пустињу: његовој духовној еволуцији, као и Антонијевој, одговара физичко удаљавање од полазишта.¹² У својој пештери свети Петар представљен је, попут светог Антонија, као истрајни борац против демона, до завршне победе и блаженства.

Основно обележје Антонијевог подвига – поступност у стицању духовног савршенства – суштински одређује концепцију још једне узорне монашке књиге, *Лествице*. Овако уобличен етички идеал, приказан кроз непрекидну борбу против зла, праћену умножавањем посебних дарова

слима „покреће буру” у Јоасафовој души. Уп. *Варлаам и Јоасаф*. Приредио и на савремени језик пренео Т. Јовановић, Београд, 2005, 215–217.

⁹ О утицајима ВА у старој руској литератури в. одредницу „Житије светог Антонија Великог” Д. М. Булањина, *Словарь книжников и книжности Древней Руси*, Вып. 1, Москва, 1987, 134.

¹⁰ Уп. И. Шпадијер, *Свети Петар Коришки у старој српској књижевности*, Београд, 2014, 139–142.

¹¹ Ђ. Ивановъ, *Български старини изъ Македония*, София, 1931, 401–402.

¹² З. Витић-Недељковић, *Демонска искушења у Теодосијевом „Житију светог Петра Коришког”*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 28/1, Београд, 1999, 143–153.

Господњих, у директној је вези са схватањем светог Јована Лествичника о ступњевима ослобађања од земаљског и уздицања ка духовном, те виђењем душе као попршта свих сукоба.¹³ Сродности међу овим двама жанровски и стилски потпуно разнородним списима уочљиве су и у неким детаљима, понајвише у представљању бројних мистичких појава у *Лествици* (присуство и разликовање духова, анђела и демона; небеска виђења, сновиђења, моћ предвиђања).¹⁴

Атонски и балкански узор

Утицаје *Житија светог Петра Атонског*,¹⁵ првог светогорског подвижника, типичне хагиографије, без много историјских података, у којој је преко педесет година светитељеве аскезе испуњено визијама, чудима и, нарочито, искушењима и демонским нападима, природно је тражити управо у житију првог српског анахорете – од стандардне уводне поетичке формулације о „ползи” коју писци посредно стичу од користи својих слушалаца, преко градацијског представљања демонских напада, до инспирације за изузетну, у *Житију светог Петра Коришког* потпуно трансформисану сцену – појаву арханђела Михаила као божанског помоћника наоружаног мачем.

Када је у питању место подвига, свети Петар Атонски налази богосаздану пештеру „веома мрачну, сву зараслу у дубоко грмље, у којем беше гомила гмаза ... а ту се гнежђаше и мноштво демона” (4.1). Недостатак светла, непријатељско растиње и животиње у окружењу атонског подвижника представљају непосредан увод у низ демонских искушења. У овај оквир уклапају се и пустиње Јована Рилског и Петра Коришког, с том разликом што је Теодосијева слика знатно развијенија, проширена ерудитски сачињеним описом аскетског „свакодневнoг мучеништва”.¹⁶ И овај елемент аскетског житија утврђен је још на самим почецима: након

¹³ О доктрини и психологији у *Лествици* в. Д. Богдановић, *Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности*, Београд, 1968, 33–126. Д. Богдановић наводи и утицаје старије аскетске традиције, где се издвајају *Изреке светих отаца* (Aprophetegmata patrum), а међу њима и понека Антонијева, 147–149.

¹⁴ Уп. Свети Јован Лествичник, *Лествица*. Превод с грчког, предговор и коментари Д. Богдановић, Београд, 1982.

¹⁵ О атонском подвижнику Петру, чије су чудотворне мошти пронађене почетком IX века, дознајемо из *Житија*, које је знатно доцније, највероватније пре краја X века, написао светогорски монах Никола. Издање: K. Lake, *The Early Days of Monasticism on Mount Athos*, Oxford: Clarendon Press, 1909. Appendix to Chapter I: *The Life of Peter the Athonite*, 18–39. Издање словенског превода и превод на савремени српски З. Витић, *Свети Петар Атонски у византијској и јужнословенској традицији*, Београд, 2020.

¹⁶ О утицају *Надгробног слова светом Василију Великом* од Григорија Богослова на овај Теодосијев опис в. Витић 2018: 72.

неколиких ступњева удаљавања, свети Антоније, како је већ поменуто, налази своју „унутрашњу гору” (50), достиже жељену равнотежу и потпуну блискост с Богом.

Ваља, наравно, узети у обзир историјске и географске различитости места подвига у Египту, на Атосу и у унутрашњости Балкана, али и чињеницу да су наши светитељи читавим својим животом, па и именом, везани за конкретне горе и „пустиње” – Атос, Рилу и Коришу, које у датом хагиографском контексту попримају и симболична значења.

Свети Петар Атонски се „са обале оне горе пење уз стрм и непроходан пут, уз доста зноја и напора” (4.1), а, након проналаска „богосаздане” пештере, „за време свих тих година није виђао ниједно људско биће, није имао другу храну осим мање, ни одеће, ни крова, нити било шта друго од оног што је потребно људском роду. Само је небо имао као кров и земљу за вазљубљену постељу. Тако се одмараше блажени: жегом паљен, на ветру и снегу смрзавајући се” (4.7). Пустиня Петра Коришког идентично је представљена, а очевидац Теодосије доживео је овај предео као „дивно од Бога за отшелнике устројено пребивалиште”, као „место ван света и за сваки подвиг прикладно”.¹⁷

Кључним за разумевање комплексних веза међу анахоретским житијима која разматрамо чини нам се IV поглавље најстаријег пространог житија светог Јована Рилског (тзв. „народно” житије из прве половине XII столећа):¹⁸

И изађе изван [пештере] и нађе стену високу 40 сежања, а широку као велики штит, у успе се на њу, и стајаше на њој 7 година и 4 месеца, ни дању ни ноћу немајући починка, бијући се у прса, преклањајући колена и точећи сузе, постом и бдењем убијајући тело своје, мразом и олујом, трпећи жегу и лед с небеса, даноноћним постом и бдењем (кротећи тело своје). И увидевши Бог његово трпљење, анђео Господњи долажаше к њему доносећи му мању (прев. З. В.).

Награде (анђеоске хране) достојно вишегодишње трпљење на неприступачној стени сврстава светог Јована Рилског у посебан тип светитеља стилита. Њему се, у богосазданој пештери на стени високој и стрмој попут стуба, на којој, „према ветру и у очи сунцу, мразом смрзаван и сунцем жежен”¹⁹ извршава подвиге поста, стајања на молитви, поклоњења и бијења у прса, уз сузе и умиљења на свеноћним бдењима, придружује и свети Петар Коришки.²⁰ Идентичну сцену успињања светог Јована на

¹⁷ Теодосије, *Житија*, прир. Д. Богдановић, Београд, 1988, 287–288.

¹⁸ Ђ. Иванов, *Житија на свети Ивана Рилски с уводни бележки*, Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, XXXII, 13, София, 1936, 32–33.

¹⁹ Теодосије, *Житија*, 271.

²⁰ О блискости подвига Петра Коришког и светитеља стилита в. D. Popović, *The Cult of St Petar of Koriša, Stages of Development and Patterns*, Balcanica, XXVIII, 1997, 202–203,

стену, проширену поређењем са Мојсијевим доласком на Синај, у житије је унео и патријарх Јевтимије Трновски (XIV век),²¹ уз наглашавање важне разлике – Мојсије богописане таблице прима на камену, док Јован своје богопознање уписује на таблице срца.²²

На основу овако представљеног места подвига и посебног светитељског уздржања, намеће се закључак да, и поред непорецивог утицаја на читаву анахоретску традицију, *Житије светог Антонија*, барем у овој тачки, не служи као ослонац житијима која разматрамо. Исто ће се показати и у случају анђеоских појава и обраћања. Наиме, у Антонијевом житију анђели и арханђели немају никакву улогу, заправо једва да се и помињу (само три пута, и то у оквиру библијских цитата, уп. ВА 28,10; 35,1; 37,1), док се код Петра Атонског, Јована Рилског, Прохора Пчињског и Петра Коришког јављају као важни бојжи изасланици и помоћници подвижницима, који се понекад, раме уз раме са њима, боре против злих сила.

Како је култ арханђела Михаила посебно био распрострањен међу пустиножителима, због анђеоског живота на земљи и свесрдне помоћи коју им Господ често шаље преко анђела,²³ не чуди његова улога у житијима атонског и српског подвижника. Међутим, колико год је ефектно формулисана завршна демонска беседа коју у ЖПА изговара лажни арханђел Михаило, Теодосије свој узор ипак надмашује промишљеним композиционим повезивањем – Михаило, бојжи изасланик, у свом обраћању антиципира све будуће догађаје, а завршна победа светог Петра Коришког, након које му постиђени демони узносе *наговештај* похвале („О, невољо! О, ти, Петре, тврда стено! Одоле каменим трпљењем својим, одоле и победи!“),²⁴ нашем писцу омогућава да *својом* похвалом складно заокружи животопис подвижника „именом тврдог и животом“.

као и Н. Гагова, И. Шпадијер, *Две варијанте анахоретског типа у јужнословенској хагиографији (Теодосијево Житије светог Петра Коришког и Јевтимијево Житије светог Јована Рилског)*, у: *Словенско средњовековно наслеђе (Зборник посвећен Ђорђу Трифуновићу)*, Београд, 2002, 169.

²¹ Ђ. Иванов, *Български старини изъ Македония* (фототипно издание 1970) София, 1931, 377.

²² Иста синтагма искоришћена је и у ЖПА (7. 6, 38): Ово саслушавши, браћо и оци, на таблице срца све запишимо и испунимо.

²³ То потврђује и живопис цркава балканских испосника. Наиме, у XIV веку обновљене цркве над гробовима светог Прохора Пчињског и светог Гаврила Лесновског биле су посвећене арханђелима (Б. Тодић, *Одроз култа светог Петра Коришког у уметности*, у: *Манастир Црна ријека и свети Петар Коришки*, Приштина–Београд, 1998, 196).

²⁴ Теодосије, *Житија*, 281.

*

Пред писцима који покушавају да објаве „оно што је човек дужан ради љубави Божје чинити насамо” (свети Онуфрије) налазе се неколика решења. У кратком *Житију Павла Тивејског* свети Јероним своју намеру експлицитно ограничава на то да исприча почетак и крај Павловог живота, јер о његовој „средњој доби нико од људи не може знати ништа” (23, 18–19). С друге стране, свети Атанасије Александријски главну пажњу посвећује унутарњем развоју Антонијеве личности, који је наративно приказан као борба за савршенство. У овако постављеној причи аскета више није једино лице: његова духовна борба постаће права, каткад натуралистички приказана битка против чудовишних нападача. Ову концепцију, попут многих подвижничких житија, следи и *Житије Петра Атонског*. Међутим, писац Никола свог јунака додатно профилише: велики светитељи и Богородица од почетка наговештавају и одређују његов аскетски пут, анђео-хранитељ га не напушта до смрти, овај „скривени слуга Господњи” на посебан се начин објављује свету, а потом бива прослављен по својим чудотворним моштима.

Пробијајући се кроз различите слојеве традиције, понекад је тешко разлучити којим су се путевима, и нарочито којим редоследом, бројни утицаји стицали у анахоретским житијима. Показали смо да су се неки кључни аскетски мотиви из ЖПА нашли у животопису светог Прохора Пчињског, али и у најстаријем пространом *Житију светог Јована Рилског*, те вероватно делимично захваљујући њему доспели у млађа јужнословенска подвижничка житија. Поуздано је утврђено да је Теодосије Хиландарац своје узоре налазио у далекој прошлости и најранијој хагиографској литератури, међутим, мишљења смо да је овом изврсном познаваоцу атонске традиције²⁵ управо ЖПА послужило у осмишљавању и уобличавању животописа светог Петра Коришког. Теодосијево житије само је још једна од несумњивих потврда да је *Житије светог Петра Атонског* и његово духовно наслеђе у различитим епохама надахњивало како византијске, тако и словенске подвижнике, али и њихове животописце.

²⁵ О утицајима *Житија светог Атанасија Атонског* на Теодосијево *Житије светог Саве* в. С. П. Розановъ, Источники, время составления и личность составителя Феодосиевской редакції жития Саввы Сербского, *Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. акад. наук*, т. XVI, кн. 1, 1911, 136–209.